

POMEN MATERIALNE RESNICE V PRAVDNEM POSTOPKU

DENIS BAGHRIZABEHI, KATJA DRNOVŠEK

Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor, Slovenija
denis.baghrizabehi@um.si, katja.drnovsek@um.si

Načelo materialne resnice se v sodobnem pravnem diskurzu tesno povezuje z idejo, da mora sodna odločitev temeljiti na dejanskem stanju, ki se kar najbolj ujema z objektivno stvarnostjo. To pojmovanje pa ni absolutno niti v luči zgodovinskega razvoja pravnega postopka in dokaznega prava niti v okvirjih normativne umestitve tega načela v sistem temeljnih načel sodobnega pravnega postopka ali doktrinarnega razumevanja materialne resnice skozi teorijo korespondence. To poglavje analizira odnos do iskanja materialne resnice v zgodovinskem kontekstu, s čimer si prizadeva odgovoriti na vprašanje, ali je v kontinentalnih pravnih postopkih načelo materialne resnice vendarle ahistorično. V drugem delu obravnava vlogo materialne resnice v sodobnem pravnem postopku in njen položaj v razmerju do drugih temeljnih načel ter izpostavi epistemološke in metodološke izzive teorije korespondence, ki se je sicer uveljavila kot prevladujoča teorija resnice, ter se opredeli do posledic spoznanja, da materialne resnice ni mogoče absolutizirati.

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.pf.2.2026.11](https://doi.org/10.18690/um.pf.2.2026.11)

ISBN
978-961-299-182-1

Ključne besede:

iskanje materialne resnice,
cilj pravnega postopka,
temeljna načela pravnega
postopka,
procesno vodstvo,
teorija korespondence,
zanesljivost presoje
dokazov,
zgodovinski razvoj

DOI
[https://doi.org/
10.18690/um.pf.2.2026.11](https://doi.org/10.18690/um.pf.2.2026.11)

ISBN
978-961-299-182-1

Keywords:

search for material truth,
goal of civil litigation,
fundamental principles of
civil procedure,
judicial case management,
correspondence theory,
reliability of evidence
assessment,
historical development

THE IMPORTANCE OF MATERIAL TRUTH IN CIVIL LITIGATION

DENIS BAGHRIZABEHI, KATJA DRNOVŠEK

University of Maribor, Faculty of Law, Maribor, Slovenia
denis.baghrizabehi@um.si, katja.drnovsek@um.si

The principle of material truth is closely linked to the idea that judicial decisions should be based on facts that best correspond to objective reality. This notion, however, is not absolute – neither in light of the historical development of civil procedure and evidence law, nor within the normative framework placing this principle among the fundamental principles of modern civil proceedings or in doctrinal interpretations grounded in the correspondence theory of truth. The chapter examines the approach to material truth in a historical context, aiming to assess whether it may be considered an ahistorical principle in continental civil procedure. The second part discusses the role of material truth in modern civil procedure and its relationship to other fundamental principles. Finally, it addresses the epistemological and methodological challenges posed by the correspondence theory and considers the implications of acknowledging that material truth cannot be regarded as absolute.

University of Maribor Press

1 Uvod

Namen civilnega pravnega postopka je doseči avtoritativno odločitev o spornem pravnem razmerju oz. o sporni pravici.¹ V procesu sprejemanja takšne odločitve sodišče ugotavlja resnico oz. preverja resničnost pravotvornih dejstev. Sodobni pravdni postopek temelji na načelu materialne resnice, ki snuje resnico kot sodnikovo subjektivno predstavo o objektivni stvarnosti. Spoznanje o materialni resnici je zato mogoče brez pomislekov opredeliti za enega izmed ciljev pravnega postopka. Vendar je teža tega načela oz. pomen, ki ga za celokupni postopek nosi materialna resnica, spremenljiva. Načelo materialne resnice je namreč odvisno od številnih drugih načel in institutov civilnega pravnega postopka. Namen tega poglavja monografije je poskusiti opredeliti težo in pomen tega načela v civilnem pravnem postopku. Zaključke v tej zvezi snujeva na podlagi zgodovinske analize prvin pravnega postopka ter sistematične obravnave normativnih, konceptualnih in epistemoloških pomislekov, ki izhajajo iz razumevanja materialne resnice v sodobnem pravnem diskurzu. Obravnava je zasnovana na abstraktno-teoretični in sistematični ravni, zato se namenoma izogne kazuističnim praktičnim vprašanjem ter prikazu parcialnih stališč, izoblikovanih v sodni praksi.

Ta poglavje v monografiji najprej obravnava materialno resnico skozi zgodovinski razvoj civilnega pravnega postopka v kontinentalnem pravu. Namen je najprej omogočiti izvedbo zaključka o materialni resnici kot o (a)historični kategoriji. Ni namreč očitno, da bi bila materialna resnica cilj, ki je pravnemu postopku imanenten. Nasprotno, materialna resnica je zgodovinsko starejša konceptija resnice, ki na pomenu pridobi šele v obdobju velikih kodifikacij postopkovnega prava. Nastavki materialne resnice obstajajo že v preteklosti, a je to načelo ostajalo bolj ali manj nerealizirano in neformalizirano, ker družbena in tehnološka stvarnost tega nista omogočali. Najina teza v tej zvezi je, da je načelo materialne resnice v določeni meri vendarle ahistorično. Prvič, zaradi tega, ker tvori del napora po iskanju resnice (ne oziraje se na koncept), ki je prisoten že v najzgodnejših obdobjih. In drugič, ker je zgodovinski razvoj že zavrzel tiste koncepte civilnega pravnega postopka, ki cilj iskanja materialne resnice funkcionalno zavračajo.

¹ Ude v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 26.

Drugi razdelek tega poglavja najprej predstavi zgodovinski razvoj načela materialne resnice ter osvetli, kako je vloga tega načela v pravnem postopku nihala glede na vsakokratno prevladujočo koncepcijo civilnega postopka. V tej zvezi je prikazan tudi vpliv širših pravnih in družbenih sprememb na razumevanje in ugotavljanje materialne resnice. V tretjem razdelku se poglavje osredotoča na normativno umestitev načela materialne resnice v sodobni sistem temeljnih načel slovenskega pravnega postopka, kjer kljub odsotnosti izrecne zakonske opredelitve materialna resnica ohranja ključni pomen pri zagotavljanju legitimnosti sodniškega odločanja. Normativna analiza razlogov, zakaj materialne resnice tudi v veljavni ureditvi ni mogoče obravnavati kot absolutne vrednote ali ideala v pravnem postopku, je dopolnjena z obravnavo doktrinarnih pristopov k razumevanju materialne resnice v četrtem razdelku. Posebna pozornost je namenjena teoriji korespondence, ki se je tako v slovenski doktrini kot tudi širše uveljavila kot prevladujoča razlaga pojma materialne resnice. Kljub njeni siceršnji priljubljenosti se ta teorija srečuje s številnimi epistemološkimi, kognitivnimi in metodološkimi pomisleki, ki se med drugim nanašajo na inherentno nezanesljivost dokazov in človeške kognicije pri ugotavljanju resnice, pa tudi na omejeno vrednost izrazito definicijske teorije. Peti in šesti razdelek zato obravnavata tudi kritike teorije korespondence in izpostavljata možnosti alternativnih (kriterioloških) pristopov, ki materialne resnice ne razumejo več kot v praksi nedosegljiv ideal popolnega ujemanja med subjektivnimi predstavami in objektivno stvarnostjo, temveč kot funkcijo poštenega postopka, katerega legitimnost izhaja iz uporabe ustreznih metod, procesnih pravil in dokaznih standardov.

2 Materialna resnica kot cilj pravnega postopka: zgodovinski razvoj

2.1 Materialna resnica kot historična kategorija

Načelo materialne resnice nosi v različnih zgodovinskih obdobjih različno težo. V času primitivnega postopka zgodnjega srednjega veka načelo materialne resnice ne moremo opredeliti kot cilj civilnega postopka, medtem ko je v nekaterih kasnejših obdobjih mogoče govoriti o materialni resnici celo kot o primarnem cilju pravnega postopka. Namen tega razdelka je prikazati, da je materialna resnica vsaj v določenem delu historična kategorija. To pomeni, da je odvisna od družbenih danosti vsakokratnega obdobja. Te narekujejo koncipiranje pravil civilnega pravnega postopka v duhu časa, ne zgolj z ozirom na materialno resnico, temveč tudi z ozirom na druga načela, ki pospešujejo ali zavirajo iskanje materialne resnice

(npr. načelo dispozitivnosti, razpravno načelo, načelo neposrednosti, načelo ustnosti, načelo ekonomičnosti, načelo kontradiktornosti itd.).

Pregled zgodovinskega razvoja je za potrebe tega dela omejen na evropsko kontinentalno pravo, kar pa ne pomeni, da pregled nima širše veljave (ti pravni sistemi so se skozi postopek kolonizacije ali kako drugače razširjali po svetu). Prav tako je treba poudariti, da je označba »pravdni« postopek lahko v zgodovinskem kontekstu anahronistična. V nekaterih zgodovinskih obdobjih so se civilna in kazenska vprašanja namreč reševala po istem postopku, še toliko manj pa je bilo razlikovanj med pravnimi in nepravnimi zadevami.

2.2 Rimski civilni pravdni postopek

Civilni postopek rimske države se je skozi zgodovino spreminjal. Omejila se bova na glavne značilnosti formularnega in kognicijskega postopka, pri čemer je skozi opis značilnosti jasno, da se je s časom zgodil premik od iskanja materialne resnice k formalni resnici.

Zgodovinsko predhoden je formularni postopek, ki je zasnovan na tožbenih obrazcih (formulah), v katerih je pretor navedel pogoje, pod katerimi naj sodnik toženca obsodi, ali ga oprosti. Pravdanje se torej deli na dva dela: pred pretorjem (in iure) in pred sodnikom (apud iudicem). Pretor je v formuli omejil pravna vprašanja, ki jih mora raziskati sodnik, slednji je pa moral pretresti tudi dejstva konkretnega primera. Postopek pred sodnikom je temeljil na načelu ustnosti in neposrednosti. Izvajal se je javno. Dokazovalo se je lahko s pričami, izpovedbami strank, listinami in izvedenci ter ogledom. *Iudex* je bil neprofesionalni sodnik, ki je odločal po načelu proste presoje dokazov.² Kljub temu, da bi sodnik v predstavljenem postopku lahko prišel do spoznanja o materialni resnici, so številna druga pravila ovirala ta proces. V tej zvezi je treba omeniti zlasti prostovoljno naravo sodelovanja v postopku – priče se niso bile dolžne odzvati vabilu sodišča, za stranke pa ni veljala edicijska dolžnost. Iskanje resnice kot cilj postopka je bilo v veliki meri okrnjeno zaradi stroge adversarnosti postopka. Stranke kot *dominus litis* postopka sta usmerjali postopek, medtem ko je imel sodnik le malo pooblastil, da bi usmerjal tek obravnave. To je vodilo v zavlačevanje in razvoj retorike, ki ni služila razjasnitvi dejanskega stanja.

² Korošec, 1967, str. 504.

Kognicijski postopek je ukinil dvofazno reševanje postopka. Postopek se ni več vodil *in ius vocatio*, temveč po obvestilu (*litis denuntiatio*). Dokazni postopek se je okreplil z inkvizitornimi elementi in oficioznimi pooblastili sodišča. Tako je imelo sodišče na voljo prisilna sredstva za privedbo priče v primeru njene neodzivnosti. Sam postopek ni bil več javen (z izjemo razglasitve sodb),³ temeljil pa je v večjem meri na načelu pisnosti. Sodnik poslej ni mogel več prosto ocenjevati dokazov, ampak je bil vezan na številna dokazna pravila. Med dokaznimi sredstvi je tako na prvem mestu listina. Leta 317 je Konstantin proglasil listinski dokaz za enakovreden dokazu s pričami. Že leta 334 pa je isti cesar prepovedal upoštevanje dokaza po edini priči. Razlikuje se tudi različna vrednost pričanja z ozirom na (družbeni) stan prič. Končno je Justinijan postavil na čelo naslova *De testibus* (o pričah) stavek, da se zoper pisмено dokazilo ne sme uporabljati nepisano.⁴ V poznem rimskem cesarstvu in kasneje v njegovi kontinuiteti v Vzhodnorimski državi se iskanje resnice torej omejuje na formalno resnico.

2.3 Primitivni postopki v zgodnjem srednjem veku

V zgodnjem srednjem veku so doseljena germanska plemena na področju nekdanjega Zahodnorimskega cesarstva uveljavila svoje (nekodificirano) pravo, medtem ko se je rimsko pravo vulgariziralo in kot običajno pravo prakticiralo v staroselskih skupnostih ob mediteranski obali. V delu se je uporaba rimskega prava ohranjala v postopkih takratne Cerkve. Razvoj rimskega prava v Vzhodnorimski državi, s čimer ciljamo predvsem na Justinijanovo kodifikacijo, je v novonastalih plemenskih zvezah in kasneje državah ostal brez pomena. Za sodne postopke takratnih političnih entitet, pa tudi še za karolinško cesarstvo, velja, da so temeljili na ustnosti in zaprisegah.⁵

Postopek je v tem času popularen in nesistematičen, kar je posledica tega, da je pravo neučeno. Sojenja so bila javna, temeljila so na ustnosti in neformalnosti, v njih pa so odločali neprofesionalni sodniki. Javnost, ki so jo sestavljali svobodnjaki, je pogosto (nepozvano) sodelovala pri oblikovanju sodb. Vse dokler Karel Veliki ni imenoval t. i. *scabine*, ki so v postopku »iskali pravico«,⁶ je sodba dejansko predstavljala

³ Domingo, 2018, str. 11.

⁴ Korošec, 1967, str. 515–516.

⁵ Caenegem, 1973, str. 7–8.

⁶ Funkcija *scabinov* se je v historičnem in geografskem smislu razlikovala. Ob upoštevanju redkih virov je mogoče skleniti, da so v grobem opravljali funkcijo sodnikov ali porote, kasneje ponekod notarjev. Gl. Hicklin, 2020, str. 3–4.

vsakokratno iskanje konsenza, ki bi pomiril oškodovano stranko. Organizacija sodstva je bila tako enostavna, da ni razlikovala med civilnim in kazenskim postopkom (kar izhaja iz nedoslednega razlikovanja med civilnim in kazenskim materialnim pravom). Prav tako je pogosto manjkalo temeljno razumevanje, da tožnik nosi dokazno breme za trditve, ki jih vtožuje. Dokazni postopek v tem obdobju je pretežno iracionalen, saj so ga sestavljala sklicevanja na nadnaravno ali sakralno komponento, opravljali so se dokazi z ordealom, izjave pa so bile dane pod prisego.⁷

Jasno je, da sodišča v takem postopku ne iščejo materialne resnice, niti je ne morejo spoznati. Zaradi manka institucij moderne države in skoraj popolne odsotnosti učene pravne teorije, so metode ugotavljanja formalne resnice, četudi iracionalne, nudile času primeren mehanizem za enostavno reševanje sporov, predvsem v smislu pomiritve ali legitimacije samopomoči (izvršitev sodb je zaradi šibkega državnega aparata praviloma padla na ramena stranke, ki je v postopku uspela).

2.4 Recepcija rimskega prava

Ob prehodu v 12. stoletje v Evropi beležimo postopno birokratizacijo srednjeveških držav. Zlasti na Apeninskem polotoku se odvija vzpon manjših mestnih držav, ki svoj razvoj snujejo na pospešeni trgovinski izmenjavi v Mediteranu. Obuditev trgovinske izmenjave, centralizacija in birokratizacija, sčasoma obnovijo potrebo po bolj trdni obliki pravne varnosti. V tej zvezi govorimo o ponovnem odkritju rimskega prava, medtem ko pravo kot tako postane predmet preučevanja. Po stoletjih stagniranja se razmahne razvoj pravne teorije, to pa sovpada tudi z vznikom prvih univerz. Medtem, ko je apel na Rimsko državo in zatrjevanje njene kontinuitete v preteklosti predstavljajo predvsem orodje legitimacije v mednarodnem okolju in svojevrsten prestiž⁸ ter je imelo zato predvsem simbolni pomen, je v visokem srednjem veku delo glosatorjev ob študiju *Corpus Iuris Civilis* rezultiralo v recepciji rimskega prava. Tako je ideja o *renovatio imperii Romanorum* doživela realizacijo, ne na političnem, ampak v pravnem smislu. Ob tem je treba poudariti, da se je recepcija

⁷ Caenegem, 1973, str. 8–10.

⁸ V tej zvezi lahko navedemo leto 800, ko je bil Karel Veliki okronan za prvega cesarja Svetega rimskega cesarstva in s tem cesar Rimljanov (Augustus, imperator Romanorum) kot »nov« cesar na Zahodu. Res je sicer, da so h kronanju prispevali številni drugi interesi, vendar simbolnega pomena ne gre zavračati. Več o tem Šarti, 2016, str. 1040–1058.

na procesnem področju nanašala na postopek, kakor je se je ta razvil v času dominata, torej kognicijski postopek.⁹

Civilno procesno pravo poslej ni bilo več prepuščeno nezavednemu razvoju, temveč je postalo predmet sistematičnega preučevanja in diskurza. Sodišča so se v tem času profesionalizirala z učenimi sodniki. Postopek je skoraj izključno slonel na načelu pisnosti. Vlogo odvetnikov so prav tako prevzemali učeni pravniki. Med strankami in odvetniki na eni strani ter sodnikom na drugi strani ni bilo mnogo stika, saj je komunikacija potekala s pisnimi vlogami. Načelo neposrednosti je bilo zato okrnjeno.¹⁰

Bistven razvoj na dokaznem področju se kaže v racionalizaciji dokaznih sredstev. Sklicevanje na nadnaravno je izgubilo pomen v racionalnem postopku, zato je tudi dokazovanje z ordeali postopno ugašalo. Dokazni postopek je po novem služil temu, da stranka prepriča sodišče o resničnosti pravnorelevantnih dejstev. Civilni postopek v tem času prevzame nekatere značilnosti, ki ga definirajo še danes. Na podlagi rimske maksime *da mihi factum, dabo tibi ius* se je ponovno uveljavilo razpravno načelo. To je tesno povezano z načelom dispozitivnosti, ki se trdno zasidra kot vodilno načelo civilnih pravnih postopkov.¹¹

Obseg, v katerem je v obdobju visokega in poznega srednjega veka prišlo do recepcije rimskega prava, variira od države do države. Kot kronski dosežek recepcije se izpostavlja takratna reforma Cerkvenega postopka, t. i. rimsko-kanonski postopek. Značilno zanj je, da je v glavnini temeljil na pisnosti, pri čemer se je postopek začel z vlogo (libel), v kateri tožnik navaja trditve o dejstvih. Tožena stranka je morala te trditve potrditi ali pa jih prerekati. Prerekana dejstva so postala stvar dokazovanja, o dokazanih dejstvih pa je bilo mogoče odločati z (delnimi) sodbami (Beweisurteil), tako da se je postopek segmentiral v več faz. V dokaznem postopku je stranka lahko dejstva priznala, sicer so se zaslišale priče, lahko pa se je izvedel dokaz z listinami. Izpovedba prič je štela za dokaz *par excellence*, saj se je neko dejstvo štelo za dokazano, če sta ga potrdili dve verodostojni priči. Postopek je že poznal maksimo, da notornih dejstev ni treba dokazovati, prav tako je pravo že vpeljalo številna domnevana dejstva, ki jih ni bilo treba posebej dokazovati. Treba je omeniti še, da sodnik, zaradi načela pisnosti, prič ni zasliševal neposredno, temveč

⁹ Caenegem, 1973, str. 11 in 16.

¹⁰ Prav tam, str. 12.

¹¹ Prav tam, str. 11–14.

so zaslišanja potekala preko t. i. *interrogatores*, ki so nato pripravili pisni povzetek. Šele v kasnejšem razvoju se pojavi tudi skrajšani (sumarni) postopek, v katerem se ponovno pojavijo elementi načela ustnosti.¹² Rimsko-kanonski postopek v nadaljevanju postane vzgled za razvoj državnih postopkovnikov oz. za nadaljnjo (izvedeno) recepcijo rimskega prava.

V obdobju visokega in poznega srednjega veka opazimo številne obrise modernega pravnega postopka. Kljub postopnemu¹³ premiku k racionalnemu dokaznemu postopku pa ostaja v ospredju načelo formalne resnice. Poudariti je treba, da recepcija rimskega prava poteka počasi in ob upoštevanju vsakokratne pravne kulture. To pomeni, da nekatere značilnosti starega (germanskega) prava vztrajajo, kot na primer pričanje pod prisego in uporaba t. i. prisežnih pomočnikov.¹⁴ Po drugi strani v napoto razvoju materialne resnice stojijo elementi družbene oz. tehnološke stvarnosti (pomanjkanje zanesljivih dokaznih sredstev) ter zanašanje na načelo pisnosti in posrednosti. Zagotovo pa iskanje resnice pridobi v novem, sistematično urejenem postopku, v katerem odločajo profesionalni sodniki, osrednjo vlogo.

2.5 Novi vek in pristop v avstrijskih deželah

Ideje rimsko-kanonskega postopka zaznamujejo nadaljnji razvoj civilnega procesnega prava in se udejanjajo še v času razsvetljenstva. Za to obdobje je značilna pisnost postopka ter poudarek na dispozitivnosti in razpravnem načelu.

Na področju avstrijskih kronskih dežel (kar vključuje ozemlje današnje Slovenije) se je v tem času pojavila želja po konsolidiranju deželnih postopkovnikov. Tako je bil leta 1781 razglašen *Allgemeine Gerichtsordnung* (AGO). Delo na reformi civilnega procesnega prava se je začelo že v času Marije Terezije, končalo pa v času vladavine cesarja Jožefa II. (zato se je postopkovnik nazival tudi kot *Josephinische Gerichtsordnung*).

¹² Prav tam, str. 16–22.

¹³ V tem času se še zmerom prakticirajo razni ordeali, vključno z ordealom dvoboja. Ordeal se je lahko uporabljal na dva načina: kot sredstvo za doseg odločitve (sodbe) ali kot dokazno sredstvo. Pri dvoboju na smrt je božja sodba lahko pomenila oboje, ni pa nujno. Gl. Klakočar-Zupančič, 2022, str. 13–14. Ko beseda teče o »adversarnih« postopkih, je treba zaključiti, da večje adversarnosti od dvoboja ne more biti, saj je cilj dobesedno ugonobiti nasprotno stranko.

¹⁴ Gl. Vilfan, 1996, str. 272.

Postopek je temeljil na pisnosti, vsaka stranka pa je bila omejena s številom pripravljalnih vlog. Temu je sledil dokazni postopek, ki se je zaključil z *Beweisurteil*. Načeli razpravnosti in dispozitivnosti sta bila trdno uveljavljeni. Zaradi koncentracije procesnih dejanj se je prakticirala t. i. eventualna maksima (Eventualmaxime). Stranka je bila namreč prekludirana s posameznim dejanjem, če ga ni opravila do predvidene faze postopka, zato je morala vse morebitne navedbe v tej zvezi ponuditi vnaprej.¹⁵ Izjemo predstavljajo kasneje (1783) vpeljani bagatelni spori (Bagatellverfahren), kjer je prišlo do izraza načelo ustnosti, neposrednosti in proste presoje dokazov.¹⁶

2.6 Razsvetljenstvo in inkvizitorni postopek Pruske države

V želji po modernizaciji pruskega prava je Friderik II. ukazal pripravo civilnega postopkovnika, ki konceptualno povsem odstopa od drugih postopkovnikov tistega časa, kakor tudi od trenutnih ureditev civilnega procesnega prava. *Corpus Iuris Fridericianum* je bil razglašen (enako kot avstrijski *AGO*) leta 1781, slonel pa je na preiskovalnem načelu (Inquisitonsmaxime). Sodnik kot osrednji akter je moral po uradni dolžnosti (ex officio) preverjati resničnost dejstev v civilnih postopkih, in sicer z zaslišanjem strank, ki jih je zavezovala dolžnost govoriti resnico, pa tudi obveznost odzvati se pozivu na sodišče. Sodnik kot *officium judicis* je moral preverjati resničnost vseh pravnorelevantnih dejstev, ne glede na to, ali so jih stranke prerekale. V tej zvezi se pojavi tudi pojem instrukcijske maksime (Instruktionsmaxime). Skladno s to je sodnik odredil *instruentu*, da opredeli *status causae et controversiae* in zbere dokaze še pred sklicem obravnave.¹⁷ Posledično je tradicionalna vloga odvetnikov v tem postopku postala obsoletna. Odvetnike so nadomestili pravni pomočniki (Assistent-Räthe), ki jih je financirala država. Ker jih je plačevala država, naj ne bi bili zainteresirani v uspeh posamezne stranke, temveč bi naj strankam nudili objektivne pravne nasvete, predvsem pa pazili na enakopravno obravnavo strank v postopku. Civilni pravdni postopek je s tem postal izrazito etastičen (Staatsprozess).¹⁸

¹⁵ *Jelinek* je ta postopek opisal kot »pisen, zaupen, zaznamovan z eventualno maksimo in posreden, istočasno pa ga zaznamuje načelo dispozitivnosti.« *Jelinek*, 1991, str. 49.

¹⁶ Van Rhee, 2008, str. 11–12.

¹⁷ S tem se je skoraj do konca uresničila ideja o obstoju »zasebnopravne policije«, ki bi skrbela za preiskovanje civilnih deliktov. Kot poudarja *Oberhammer*, se takšen konstrukt vsaki razumni osebi zdi nezaželen. Gl. *Oberhammer*, 2019, str. 284.

¹⁸ *Berkvens*, 2010, str. 114.

Reforma je doživela relativno hiter konec, saj so zakonodajne spremembe v letih 1833 in 1846 skoraj popolnoma odpravile inkvizitorne in oficiozne elemente ter restavrirale klasična načela pravnega postopka. *Corpus Iuris Fridericianum* je mogoče označiti za svojevrsten pravni eksperiment, ki je ovrgel tezo, po kateri bi civilni pravdni postopek primarno slonel na načelih inkvizitornosti in oficioznosti. Odprava razpravnega načela in načela dispozitivnosti se je kazala v tem, da se je sodnik pretirano angažiral za interese ene stranke, s tem pa nehal biti nevtralni odločevalec. Pretirano paternalističen odnos sodišč (s tem pa države) se tudi ni skladal z duhom liberalizma, ki je preveval predmetno obdobje. Kljub temu je pruski postopkovnik ključno prispeval k razvoju pravnega postopka. Odstopil je namreč od koncepta formalne resnice in v ospredje postavil načelo iskanja materialne resnice, ta napor pa opolnomočil ne zgolj z inkvizitornimi pooblastili sodnika, temveč tudi z načeli ustnosti in neposrednosti.¹⁹ Slednje je navdahnilo Friderikove sodobnike pri pripravi reform francoskega, nemškega in avstrijskega civilnega prava.

Brez pomislekov lahko sklenemo, da pomen resnice, naj si bo formalna ali materialna, v nobenem obdobju razvoja kontinentalnih sistemov civilnega procesnega prava ni igral večje vloge kot v času veljave pruskega inkvizitornega postopka.

2.7 Liberalni in socialni koncept pravnega postopka

S pojavom sodobnih procesnih zakonikov konec 18. stoletja, predvsem pa v 19. stoletju, se v delu pravne teorije oblikuje²⁰ ideja o t. i. liberalnem konceptu pravnega postopka ter o t. i. socialnem konceptu pravnega postopka. Sama označba »koncept« je ohlapna in terminološko nedodelana. Razlikovalni kriterij med obema omenjenima »konceptoma« je zlasti v vpletenosti sodnika v postopek sojenja. Za liberalni koncept je značilen šibek oz. pasiven položaj sodnika, medtem ko za socialni koncept velja obratno – sodnik ima pomembno vlogo in skrbi, da se v postopku uresničujejo tudi socialni (in drugi javnopravni) interesi in cilji. Med temi interesi in cilji je treba izpostaviti zlasti ekonomičnost postopkov.²¹

¹⁹ Caenegem, 1973, str. 93.

²⁰ To ne pomeni, da koncepti niso bili udejanjeni že predhodno, tj. še preden jim je pravna teorija dala ime. Tako so prvine liberalnega koncepta prevevale večji del zgodovine civilnega pravnega postopka.

²¹ Števček in Ivančo, 2017, str. 121.

Liberalni koncept pravnega postopka se je razvil kot del širšega političnega odgovora na absolutizem, ki je zamajal zaupanje v sodstvo. Monarhovo (in kot njegov podaljšek – sodnikovo) oblast je bilo treba dekoncentrirati in ošibiti. Obenem se s pojavom industrializacije in novih gospodarskih danosti razvija mantra *laissez-faire*, ki svojo pot najde tudi v pravu.²²

Kot klasični primer liberalnega koncepta se navaja Napoleonov *Code de Procédure Civile*. Ta je slonel na načelih ustnosti, neposrednosti, kontradiktornosti in proste presoje dokazov, ki skupaj omogočajo iskanje materialne resnice. Po drugi strani pa je v zasledovanju osebne avtonomije posameznika zakon izpeljal načeli dispozitivnosti in razpravnosti do figurativnih skrajnosti. Sodišče ni smelo intervenirati pri procesnih in materialnih dispozicijah, kot so sprememba tožbe, umik tožbe ipd. Celotno negativne procesne predpostavke, kot sta litispendenca in ugovor pravnomočno razsojene zadeve (*res judicata*), so se upoštevale samo na ugovor stranke. Sodnik je spremljevalec zasebnopravnega spora, v katerega naj ne posega.²³

Liberalni koncept civilnega pravnega postopka ne upošteva nikakršnih širših implikacij ugotavljanja resnice v postopku, saj se osredotoča izključno na interese posameznikov v procesnem položaju. Sodišče je torej logično postavljeno v vlogo pasivnega opazovalca, ker ni postavljeno v vlogo zaščitnika državnega oz. javnega interesa. Tako tudi ni opolnomočeno s procesnimi pooblastili, ki bi omejevala načelo dispozitivnosti, zato da bi se bolj pravilno ugotovila materialna resnica.²⁴

Čisti liberalni koncept, ki je danes zgodovinska kategorija, vodi do skrajnih neučinkovitosti, saj se lahko namreč stranke po tem modelu same dogovorijo, kdaj in koliko narokov se izvede, kdaj postopek miruje, dokaze in ugovore navajajo v kasnejših fazah postopka ipd. Postopek se iz tega razloga po nepotrebnem zavlačuje, ekonomsko močnejša stranka ima bistveno večji vpliv na tek postopka, sodba pa se opira na dejansko stanje, ki ni rezultat iskanja materialne resnice, temveč razpolaganj strank.

²² Poznič, 1962, str. 34.

²³ Števček in Ivančo, 2017, str. 123–124, str. 123–124.

²⁴ Prav tam, str. 124.

Opisano stanje je v seriji strokovnih razprav pod nazivom *Pro futuro* kritiziral dunajski univerzitetni profesor *Franz Klein*, ki je v ospredje civilnega pravnega postopka postavil potrebo po hitrem postopku s čim manj stroški. Tak postopek mora voditi k izdaji sodb, ki temelji na dejanskem stanju primera, kakor ga je ugotovil sodnik (iskanje materialne resnice).

Nov koncept je nastal kot antiteza liberalnemu konceptu in ga v pravni teoriji označujemo kot socialni ali družbeni koncept civilnega pravnega postopka. Izhodišče socialnega koncepta je Kleinovo razumevanje, da civilni pravdni postopek ne pomeni zgolj spora dveh zasebnikov, temveč izpolnjuje tudi družbeno funkcijo (Sozialfunktion). Postopek namreč ne vodi zgolj k razrešitvi spora med dvema strankama (posameznikoma), temveč zagotavlja tudi družbeno blaginjo oz. skupno dobro (Wohlfahrtsfunktion).²⁵ Prav tako velja, da je treba pri oblikovanju pravil postopka upoštevati tudi učinke, ki jih imajo (dolgotrajni in dragi) postopki za gospodarstvo (pravda je v tem smislu družbeno nehotena in jo je treba čim prej zaključiti).

Nadalje *Klein* opredeljuje civilni pravdni postopek kot del javnega prava, ki izpolnjuje (tudi) upravno funkcijo. Gre celo tako daleč, da navaja, da je pravdni postopek v skrajnem dojemanju le del upravnega delovanja države v širšem smislu (nur ein Stück der öffentlichen Verwaltung im weiteren Sinne) – stavek, ki ga je uspešno implantiral v predlog Zivilprozessordnung (ZPO). *Klein* navaja, da je cilj sodobne države (vse bolj) zadovoljevati individualne, nacionalne in solidarnostne interese ljudi v smeri postopnega splošnega razvoja. Zato se bo država težko držala golih in izključno individualno zasnovanih pravnih ciljev, zlasti v procesnem pravu. V tej zvezi predstavi možnosti naziranja pravnih sporov binarno – bodisi kot resen, neusmiljen boj, ki je povsem zunaj državnih teženj po miru in redu, bodisi kot miren spor, katerega cilj je obnoviti mir med posamezniki in ohraniti mir v družbi. V teh pojmih se izražajo tudi »kulturne razlike«. Takoj ko si država zastavi kulturne naloge, ne more biti več ravnodušna do kulturne ravni svojih postopkov.²⁶ Kultura je bistveni del splošnega razvoja države, vsaj kolikor preprečuje gojenje destruktivnih načinov razmišljanja in sovražnih čustev v postopkih, ki so lahko škodljivi za kulturni

²⁵ Van Rhee, 2008, str. 14–18.

²⁶ *Damaška* ločuje med hierarhičnim in koordiniranim modelom izvajanja avtoritete z ozirom na organizacijo sodstva in postopka (*Damaška*, 1986, str. 16–26). Države kot so ZDA, kjer je individualizem močno cenjena vrednota, bodo bolj naklonjene modelu koordinirane avtoritete, s tem pa adversarnosti v postopku. Tako Chase, 1997, str. 865–866. *Sozialfunktion* je v teh državah manj pomemben, to pa naprej pogojuje procesna pravila.

napredek na drugih področjih. Cilji pravnega postopka morajo zato odražati progresivne in univerzalne cilje države.²⁷

Klein je sčasoma pritegnil pozornost veljakov, ki so ga zvabili na uradniški položaj pri pravosodnem ministrstvu. V tem svojstvu (v roku nekaj let je sicer postal Justizminister) je pripravil predlog novega ZPO in drugih zakonov s področja civilnega postopkovnega prava. ZPO je bil sprejet leta 1895 in predstavlja diskontinuiteto z liberalnim konceptom pravnem postoka. Temelji na načelih neposrednosti, ustnosti, javnosti, ekonomičnosti in proste presoje dokazov.²⁸

Da bi civilni pravdni postopek uresničeval svojo *Sozialfunktion*, je bilo treba nujno omejiti načelo dispozitivnosti in razpravno načelo. *Klein* je postuliral, da dosledna izvedba teh načel pomeni, da stranki nadzorujeta vsebino postopka ter sodnika neizbežno vodita k sprejemu nepravilne ali delno nepravilne sodbe. Rešitev je videl v aktivnem sodniku. Z vpeljavo pravil o materialnem procesnem vodstvu sodnik pridobi procesna pooblastila, da aktivno (so)oblikuje in usmerja postopek. Prav tako je *Klein* povzdignil dolžnost strank izpovedati resnico iz (zgolj) moralne kategorije v postopkovno pravilo (Wahrheitspflicht). Takšna transformacija postopka je služila *Sozialfunktion*, če sledimo tezi, da se zasebni spori najučinkoviteje rešijo, če je sprejeta odločitev dejansko pravilna (stranke jo potem tudi dojemajo kot pravično). Sodnik prav tako pridobi še (omejena) preiskovalna pooblastila (glede dejstev, ki so med strankama že sporna).²⁹

V socialnem konceptu civilnega pravnega postopka materialna resnica vidno pridobi na pomenu. Iskanje materialne resnice ni nujno videno kot cilj sam po sebi, temveč kot orodje za doseganje *Sozialfunktion*. Da bi bili spori razrešeni učinkovito, mora sodišče pravilno (po resnici) ugotoviti dejansko stanje, to pa je terjalo rahljanje (predvsem) razpravnega načela v prid institutu (materialnega) procesnega vodstva in omejenih preiskovalnih pooblastil. Iz tega razloga se v idealni konstrukciji socialnega koncepta šteje, da materialna resnica in ekonomičnost postopka nujno ne kolidirata, saj se aktivno vršita skozi isti proces, tj. skozi sodnikovo procesno vodstvo.³⁰

²⁷ Klein in Engel, 1927, str. 187–190.

²⁸ Rechberger, 2008, str. 102–103.

²⁹ Prav tam, str. 103–105.

³⁰ Gl. Koller, 2014, str. 46.

2.8 Komunizem in socializem

Socialni koncept civilnega pravnega postopka se je v 20. stoletju hitro razširil. Nedolgo zatem, ko je ZPO pričel veljati v Avstriji, so posamezne elemente socialnega koncepta posvojili v reformah nemškega ZPO. Z razpadom Avstro-Ogrske monarhije so novonastale države v Srednji in Vzhodni Evropi v lastni postopkovni zakonodaji v pretežnem posvojile socialni koncept civilnega pravnega postopka.³¹ Predmetni koncept je bil posvojen tudi v Kraljevini Jugoslaviji v prvem enotnem oz. skupnem zakonu, ki je urejal pravdni postopek iz leta 1929. Na Slovenskem za časa prve Jugoslavije sicer nikoli ne pride do diskontinuitete socialnega koncepta, saj so se pravila ZPO uporabljala tudi še do unifikacije v letu 1929. Socialni koncept v svetu zagotovo ni preživel, saj se ob reformah pravnega postopka v večji ali manjši meri še zmerom uveljavljajo *Kleinove* ideje.³²

Socialni koncept, še posebej pa njegova sklonost k iskanju materialne resnice, je po drugi svetovni vojni našel trdno oporo v socialističnih in komunističnih državah. Iskanje materialne resnice je bilo pogosto razumljeno kot eden glavnih ciljev civilnega pravnega postopka.³³ Tako je na primer madžarski zakon o civilnem pravnem postopku iz leta 1952 že v prvem paragrafu določal, da je cilj zakona v tem, da se zagotavlja rešitev pravnega spora na podlagi materialne resnice. Čez nekaj let so pojem materialne resnice zamenjali s pojmom »objektivne resnice«, saj bi morale sodišče odkriti resnico, ki odraža »objektivno stvarnost«, četudi stranka ni zadostila svojemu dokaznemu bremenu.³⁴ Zahtevo po iskanju objektivne resnice je poznalo tudi sovjetsko pravo. Tako je po razpadu Sovjetske zveze postalo sporno, ali ruski civilni pravdni postopek še zmerom gravitira k iskanju objektivne resnice ali pa resnici, ki jo tamkajšnja teorija naziva kot »formalno resnico« in je rezultat bolj liberalnega pristopa, ki sloni na večji adversarnosti (kontradiktornosti) med strankama ter pasivnim sodnikom, katerega naloga je zgolj določiti zmagovalno stranko, tj. stranko, ki ponudi prepričljivejši dokaz.³⁵

³¹ To vključuje tudi Švico, Lihtenštajn in Italijo, medtem ko se je v Franciji pretežno liberalni model ohranil vse do 1975. Gl. Stawarska-Rippel, 2013, str. 298–299.

³² Kot primer lahko navedemo prenovi civilnega procesnega prava v Braziliji v letu 2015, kjer se je kot pomembna vodila razprava o tem, koliko *Kleinovih* idej inkorporirati v tamkajšnji koncept. Gl. Nunes, 2015, str. 35–52.

³³ Uzelač, 2014, str. 10.

³⁴ Kengyel in Czoboly, 2014, str. 208–209.

³⁵ Abolonin in Abolonin, 2012, str. 315–317.

Iskanje materialne resnice je imelo posebno vlogo tudi v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. ZPP-77³⁶ je vseboval v 7. členu določbo, da mora sodišče popolnoma in po resnici ugotoviti sporna dejstva, od katerih je odvisna odločitev v sporu. Isti člen je določal je tudi inkvizitorno maksimo, po kateri je lahko sodišče poleg dokazov, ki so jih predlagale stranke, izvedlo tudi dokaze, ki jih stranke niso predlagale, če so ti dokazi bili pomembni za odločitev. Številna druga pravila so podpirala napor po iskanju materialne resnice, npr. sistem negativne litiskontestacije, možnost navajanja novot v pritožbenem postopku itd. Izhodiščno dojemanje iskanja materialne resnice je bilo, da se smoter postopka (poprava narušenega pravnega reda)³⁷ lahko doseže samo, če je sodna odločba pravilna, tj. če je dejansko stanje, ki ga ugotovi sodišče, skladno z objektivno stvarnostjo. Možnost stranke, da prizna dejstva v okviru svojih dispozicij naj ne bi predstavljala ovire v iskanju materialne resnice. Logika takšnega videnja je v tem, da stranki lastni interes preprečuje, da bi priznala neresnična dejstva.³⁸ Iz razlogov pragmatizma je zakon vseboval tudi druge omejitve, ki jih najdemo predvsem v dokaznem pravu (npr. omejitev uporabe dokaznih sredstev v določenih postopkih, pravila o varovanju tajnosti ipd.). Triva je že leta 1978 navedel, da je treba zavrniti tezo, da je jugoslovanski ZPP-77 dosegel maksimalni zgodovinski domet v pogledu iskanja materialne resnice in da se to načelo nahaja na piedestalu, ki ga je težko doseči, še manj pa ogroziti. Ta teza je po njegovem mnenju škodna, saj je rezultat poenostavljanja življenjskih in znanstvenih problemov in zamegljuje pogled v resnično stanje stvari ter onemogoča pravilno orientacijo in delovanje v realnih okvirjih naših postopkovnih zmožnosti iskanja materialne resnice.³⁹ Zdi se, da je to razmišljanje pravilno, saj so sodišča v stvarnosti le redko izvajala dokaze po uradni dolžnosti, iskanje materialne resnice glede spornih dejstev »popolnoma in po resnici« pa bi lahko razumeli kot programsko normo. Bistvenih sprememb po črtanju te določb ni, saj je večina procesnih pravil, ki zagotavljajo iskanje materialne resnice, ostala nespremenjenih, v prvi vrsti prosta presoja dokazov.⁴⁰

³⁶ Uradni list SFRJ, št. 4/77.

³⁷ Treba je poudariti, da v socialističnem, predvsem pa komunističnem konceptu civilnega pravnega postopka, ne gre toliko za zaščito posameznikovih (individualnih) pravic, pač pa za varstvo oz. uveljavljanje objektivnega pravnega reda kot takega (kar je tudi odraz drugačnih konceptov zasebne lastnine). Tako Habscheid, 1984, str. 2–3.

³⁸ Poznić, 1978, str. 229.

³⁹ Triva, 1978, str. 126–127.

⁴⁰ Gl. Ude, 1999, str. 22–23.

3 Materialna resnica v sistemu temeljnih načel slovenskega pravnega postopka

Veljavni ZPP⁴¹ ne vsebuje določbe, ki bi izrecno uzakonila načelo materialne resnice kot eno izmed temeljnih načel pravnega postopka, kljub temu pa se pomen materialne resnice v pravnem postopku od ZPP-77 do danes ni bistveno spremenil. Nivo uveljavitve nekega načela v postopku – tudi načela materialne resnice – namreč ni odvisen od tega, ali zakon načelo izrecno deklarira, ampak od tega, kako je to načelo konkretizirano v posameznih zakonskih določbah.⁴² Končni cilj oz. namen sodobnega pravnega postopka je razrešitev civilnega spora, tj. avtoritativna odločitev o spornem pravnem razmerju oz. o sporni pravici,⁴³ zato materialna resnica ne more biti ultimativno vodilo pri ravnanju pristojnih organov.⁴⁴ Le z omejitvami in izjemami od načela materialne resnice je mogoče učinkovito zasledovati druga pomembna načela, ki ključno prispevajo k razrešitvi spora (npr. načelo hitrosti in ekonomičnosti postopka, načelo dispozitivnosti in razpravno načelo). Kljub temu bi bilo nesmiselno zanikati načelno izhodišče, da vsebinsko pravilna odločba, ki temelji na pravilno ugotovljenem dejanskem stanju ter na pravilni uporabi materialnega in procesnega prava, ostaja ideal oz. vsaj zaželeni cilj sodniškega odločanja, zaradi česar tudi načelo materialne resnice ostaja eno izmed najpomembnejših načel pravnega postopka v Republiki Sloveniji.⁴⁵ Njegov pomen se odraža v vrsti določb, ki si prizadevajo to načelo uveljaviti v čim večji meri, pa tudi v drugih temeljnih načelih pravnega postopka, ki vsaj posredno služijo iskanju materialne resnice. Med slednja lahko zagotovo uvrstimo načelo proste presoje dokazov, pa tudi načelo kontradiktornosti, načelo ustnosti, načelo neposrednosti, načelo javnosti ter načelo resnicoljubnosti kot podvrsto načela vestnosti in poštenja.⁴⁶ Tej funkciji služi tudi celoten sistem dokazovanja, predvsem pa dolžnost pričanja in dolžnost izvedenca, da poda izvid in mnenje, možnost izpodbijanja pritožbe zaradi nepopolno in zmotno ugotovljenega dejanskega stanja, možnost

⁴¹ Uradni list RS, št. št. 73/07 – uradno prečiščeno besedilo, 45/08 – ZArbit, 45/08, 111/08 – odl. US, 57/09 – odl. US, 12/10 – odl. US, 50/10 – odl. US, 107/10 – odl. US, 75/12 – odl. US, 40/13 – odl. US, 92/13 – odl. US, 10/14 – odl. US, 48/15 – odl. US, 6/17 – odl. US, 10/17, 16/19 – ZNP-1, 70/19 – odl. US, 1/22 – odl. US, 3/22 – ZDeb in 92/24 – odl. US.

⁴² Galič in Wedam Lukić v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 78–79.

⁴³ Ude v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 26.

⁴⁴ Kot tudi ni bila v ZPP-77, ki je ne glede na ubeseditev 7. člena hkrati opredeljeval številne omejitve ali izjeme od načela materialne resnice, npr. določbe o priznanju dejstev, pripoznavi zahtevka, odpovedi zahtevku, zamudni sodba, omejitvah dokaznih sredstev itd. Gl. tudi Juhart, 1961, str. 55; Zobec v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 94.

⁴⁵ Drnovšek, 2022, str. 38.

⁴⁶ Ude, 2017, str. 117.

navajanja novih dejstev in dokazov v pritožbi, možnost obnove postopka zaradi novih dejstev in novih dokazov, zahteva po obrazloženosti sodbe itd.⁴⁷

Prav zato, ker načelo materialne resnice nima absolutne veljave, ZPP hkrati opredeljuje številne institute, ki pomenijo odstop od tega načela. Kot glavna izjema se v pravni literaturi navaja kar sam sistem pravnomočnosti. Neizogibno je, da sodišča v določenih primerih kljub vsem procesnim jamstvom, ki jih zagotavlja civilnoprocesna zakonodaja, pravno relevantna dejstva ugotovijo napačno. Brez instituta pravnomočnosti postopka nikoli ne bi mogli dokončno zaključiti, saj bi vedno znova morali odpirati možnost dokazovanja materialne resnice, da bi te napake popravili. To bi po eni strani onemogočilo vsakršno pravno varnost, ki je pogojena s čim hitrejšim razreševanjem spornih pravnih razmerij, hkrati pa bi onemogočilo uveljavljanje pravic materialnega prava, ki bi bile vedno znova podvržene novim preizkusom.⁴⁸ Med pomembnejše institute, ki izključujejo potrebo po ugotavljanju materialne resnice, štejejo tudi sodba na podlagi pripoznave, zamudna sodba, priznana dejstva, zakonske presumpcije o javni listini in omejitve pričanja.⁴⁹ Spoznanje resnice nadalje ovirajo še določbe o prekluziji pri navajanju dejstev in predlaganju dokazov, omejitve pri izpodbijanju sodnih določb zaradi nepravilne ugotovitve dejanskega stanja, pravilo, da sodišče opusti izvedbo dokaza, če stranka v roku ne založi stroškov za njegovo izvedbo, idr.⁵⁰

Na podlagi naštetih izjem je mogoče izpeljati, da ZPP v splošnem odstopa od načela materialne resnice tedaj, kadar je stranki nočeta ugotavljati in oblikujeta proces s svojimi dispozitivnimi ravnanji, ali pa tedaj, kadar se načelo materialne resnice znajde v nasprotju z javnim interesom.⁵¹ Razrešitev spora med strankama (kot glavni cilj pravnega postopka) predstavlja realizacijo pravice do učinkovitega sodnega varstva, ki po eni strani zahteva takšno ureditev pravnega postopka, da se pravno varstvo zagotovi resničnemu nosilcu pravic materialnega prava, po drugi strani pa mora biti sojenje izvedeno v razumnem roku in brez nesorazmernih stroškov. Čeprav si mora sodišče prizadevati, da pravilno ugotovi dejansko stanje in pravilno uporabi pravo, s tem pa uresniči pravice, ki stranki pripadajo po določbah materialna prava, je ta zahteva omejena tudi z možnostjo dispozitivnih ravnanj strank – načelo dispozitivnosti in razpravno načelo imata v pravdnem postopku prednost pred

⁴⁷ Juhart, 1961, str. 54–55; Ude, 2017, str. 117.

⁴⁸ Gl. npr. Ude, 2017, str. 117–118; Triva in Dika, 2004, str. 167–168.

⁴⁹ Ude, 2017, str. 118.

⁵⁰ Galič in Wedam Lukič v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 78–79.

⁵¹ Ude, 2017, str. 118.

načelom materialne resnice.⁵² Ker ima stranka avtonomijo, da sama odloča, v kakšnem obsegu bo uveljavljala varstvo svojih pravic (in se lahko zahtevku tudi odpove, ga pripozna ali se poravna), hkrati pa je sama odgovorna, da poskrbi za ustrezno trditveno in dokazno podlago, ni nujno, da končna odločitev sploh ustreza dejanski stvarnosti in tako vodi do realizacije materialnopravnih pravic, ki bi tej stranki pripadale. Udejanjanje načela materialne resnice je možno zgolj znotraj okvirjev, ki jih zastavijo stranke same. Seveda pa je tudi avtonomija strank omejena z določbo tretjega odstavka 3. člena ZPP, ki strankam preprečuje, da bi razpolagale s svojimi zahtevki v nasprotju s prisilnimi predpisi in moralo.⁵³

4 Doktrinarni pristopi k razumevanju materialne resnice v slovenskem pravu

Slovenski teoretski diskurz o pojmovanju materialne resnice izhaja iz treh temeljnih koncepcij o resnici: teorije odraza, konsenzualne teorije in teorije korespondence. Teorija odraza temelji na premisi, da objekt spoznavanja (tj. določen pojav) obstaja objektivno, torej neodvisno od spoznavajočega subjekta, od njegovega razuma in izkustva. Ta objekt se odraža v subjektovi zavesti ter tako omogoča lastno spoznavo. Resničnost je tisto, kar odseva v naši zavesti. Po konsenzualni teoriji resnice, kot jo je izpeljal *Jürgen Habermas*, je resničnost neke izpovedi odvisna od tega, ali jo sprejemajo samo nekateri ali vsi pripadniki določene skupine, kar je pogoj za procesno ureditev ugotavljanja dejstev v sodnem postopku. V sodni odločbi je lahko pravilno ali resnično samo tisto ugotavljanje dejstev, ki je rezultat diskurza popolnoma enakopravnih strank pred nepristranskim, z vidika dokazne pobude popolnoma pasivnim sodiščem. Resnično je tisto, kar stranki priznavata za resnico.⁵⁴

V slovenski civilnopravni doktrini se je uveljavila teorija korespondence oz. skladnosti, ki je tudi sicer najbolj priljubljena teorija resnice, ne le med kontinentalnimi, temveč tudi anglo-ameriškimi pravnimi teoretiki.⁵⁵ Teorija korespondence resnico dojema kot popolno skladnost sodbe ali predstave s preteklimi dogodki ali s sedanjim stanjem nekega predmeta, tj. kot subjektivno sliko objektivne stvarnosti.⁵⁶ Pretekli dogodki ali sedanje stanje se zgodijo in obstajajo

⁵² Galič v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 43–44; Galič in Wedam Lukić v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 78–79.

⁵³ Gl. tudi Drnovšek, 2022, str. 74–75.

⁵⁴ Povzeto po Dežman in Erbežnik, 2003, str. 263–265.

⁵⁵ Npr. Twining, 2006, str. 41–45; Jackson in Doran v Patterson (ur.), 2010, str. 178; Nicolson, 1994, str. 727 in 729.

⁵⁶ Tako Juhart, 1961, str. 53; Ude, 2017, str. 115. Prim.: Zobec v Ude in Galič (ur.), 2006, str. 328–329.

neodvisno od človekovega opazovanja, resnične izjave pa se s temi dejstvi ujemajo.⁵⁷ Resnica kot razmerje med spoznavajočim subjektom in temu subjektu tujim objektom torej ne obstaja neodvisno od človekove zavesti in spoznanja ter ni lastnost objektivne stvarnosti. Medtem ko dejstva (objektivna stvarnost) obstajajo ali ne obstajajo, so lahko spoznanja o teh dejstvih resnična ali neresnična.⁵⁸ Skladno s to koncepcijo načelo materialne resnice od sodišča zahteva, da si prizadeva ustvariti subjektivno sliko o odločilnih dejstvih, ki se kar najbolj ujema z objektivno stvarnostjo. To pomeni, da mora ugotoviti vsa pravno relevantna dejstva in da mora ta dejstva ugotoviti po resnici. Katera dejstva so relevantna za uporabo določenega pravila, pove pravilo samo.⁵⁹

5 Epistemološki izzivi teorije korespondence

Teorija korespondence predpostavlja, da imajo dejstva objektivni obstoj v stvarnosti in da jih je mogoče spoznati z uporabo čutil, opazovalec pa lahko o njihovem obstoju nato poroča drugim osebam, tudi odločevalcu v sodnem postopku. Čeprav slednji ni sam zaznal teh dejstev, jih lahko rekonstruira s sklepanjem, ki izhaja iz ocene zanesljivosti poročanja s strani osebe, ki je dejstva neposredno zaznala. Težave se pojavijo, ker je natančnost rekonstrukcije odvisna od pogojev, ki so v praksi tako problematični, da je popolnoma točno posredovanje poročila o dogodkih, ki bi ustrezalo standardu matematične gotovosti, v resnici nedosegljivo.⁶⁰

Filozofski pomisleki se lahko pojavijo že na metafizični ravni, kjer zavračajo samo možnost resničnega spoznanja oz. približanja resnici. Teh argumentov, ki izhajajo vse od *Descartesovega* zlobnega duha in se v sodobnem času odražajo v postmodernističnem gibanju ter idejah o bivanju v računalniških simulacijah, na praktičnem nivoju sicer ni mogoče zavreči, vendar se pravna doktrina metafizičnim razpravam načeloma izogiba.⁶¹ Tudi če drži, da resničnosti sveta, kot ga zaznavamo, ni mogoče absolutno dokazati, lahko samo v okviru teh zaznav sploh nadaljujemo pravni diskurz. Če naj pravo služi urejanju družbenih odnosov in v uporabljivosti

⁵⁷ Jackson in Doran v Patterson (ur.), 2010, str. 178.

⁵⁸ Zobec v Ude in Galič (ur.), 2006, str. 328; Triva in Dika, 2004, str. 159. Gl. tudi Juhart, 1961, str. 53. Juhart pojasnjuje, da je izjava (o sliki stvarnosti) subjektivno in objektivno resnična takrat, kadar je izjava v skladu s sliko, slika pa z dogodkom ali pojavom zunanjega sveta; subjektivno resnična in objektivno neresnična je takrat, kadar je izjava v skladu s sliko, slika pa se ne ujema z dogodkom; subjektivno neresnična (in objektivno resnična ali neresnična) pa takrat, kadar izjava ni v skladu s sliko.

⁵⁹ Ude, 2017, str. 115.

⁶⁰ Dennis, 2013, str. 121–122.

⁶¹ Gl. npr. Stein, 2005, str. 56–58; Twining, 2006, str. 106 in nasl.; Ho, 2008, str. 54–55.

preseže nivo miselnih eksperimentov, nimamo druge izbire, kot da izhajamo iz realnosti, kot jo zaznavajo naša čutila (realistični pristop), in njene okvirje hkrati dojemamo kot meje pravnega udejstvovanja.⁶²

Drugi sklop izzivov je epistemološki in izhaja iz predpostavke, da ugotavljanje dejstev nikoli ne more imeti zadostnega epistemološkega upravičenja, tudi če zanemarimo pomisleke glede objektivnosti zunanje stvarnosti. Da bi lahko v sodnem postopku zagotovili točno rekonstrukcijo preteklih dejstev, bi morali biti najprej prepričani, da posedujemo vse relevantne dokaze, nato bi morali biti prepričani, da so ti dokazi zanesljivi (npr. da so priče popolnoma in natančno zaznale neki dogodek, si ta dogodek popolnoma in natančno priklicale iz spomina in odločevalcu o dogodku nato podale popolno, odkrito in nedvoumno poročilo o svojem zaznavanju), nazadnje pa bi morali biti prepričani še, da so bili na podlagi izvedenih dokazov izpeljani popolni in natančni sklepi (kar hkrati predpostavlja, da na isti podlagi ni bilo mogoče izpeljati drugih sklepov, ki bi lahko vzbudili dvom v končne ugotovitve in odločitve).⁶³ Take standarde je v praksi nemogoče doseči, saj nikdar ne moremo biti absolutno prepričani, da je neki dokaz natančen in popoln ter da smo na njegovi podlagi izpeljali popolnoma pravilne in celovite zaključke. Popolno znanje je v nepopolnem svetu nedosegljivo.⁶⁴

Poleg filozofskih pomislov se iskanje resnice sooča še s kognitivno-psihološkimi izzivi, ki izhajajo iz nepopolnosti človeka, njegovih zaznav in zmožnosti pravilne interpretacije informacij, pridobljenih z zaznavanjem. Izkušnje, podprte z empiričnimi raziskavami, so pokazale, da ljudje pri presoji dokazov in verjetnosti obstoja zatrjevanih dejstev sistematično delajo napake,⁶⁵ ki izvirajo tako iz sfere odločevalca (sodnika ali porote) in njegovih vprašljivih zmožnosti, da si ustvari subjektivno predstavo, ki bi se skladala z objektivno stvarnostjo, kot tudi iz lastnosti objekta opazovanja (dokaznega gradiva), ki otežujejo ali onemogočajo takšno spoznanje.

Zmožnosti odločevalca, da ugotovi resnico, se sicer v bistveno večji meri problematizirajo in obravnavajo v pravnih sistemih, ki poznajo porotno sojenje in se posledično soočajo s posebnostmi skupinskega odločanja, tveganji zaradi

⁶² Gl. tudi Drnovšek, 2022, str. 45.

⁶³ Dennis, 2013, str. 121–122; Stein, 2005, str. 58–60.

⁶⁴ Tako npr. Dennis, 2013, str. 4; Jackson in Doran v Patterson (ur.), 2010, str. 178; Twining, 2006, str. 106 in nasl.; Ho, 2008, str. 54–55. Gl. tudi Drnovšek, 2022, str. 45–46.

⁶⁵ Stein, 2005, str. 60; Tversky in Kahneman, 1973, 207–232; Tversky in Kahneman, 1974, str. 1124–1131.

predsodkov in nezmožnosti objektivnega razsojanja, pa tudi sistemskimi pomanjkljivostmi tovrstnih sodnih postopkov.⁶⁶ Na kognitivne napake niso imuni niti sodniki v kontinentalnih sistemih. Ena od najbolj problematiziranih oblik mentalne kontaminacije je seznanjenost z informacijami, ki jih pri odločanju ni dopustno uporabiti in jih je torej treba »pozabiti«. Raziskave so pokazale, da niti porotniki niti sodniki pri tem niso pretirano uspešni, saj tovrstne informacije zavedno ali nezavedno vključujejo v podlago svojega sklepanja.⁶⁷ Da lahko sodnik uspešno vodi dokazni postopek in v prizadevanju za iskanje resnice poskrbi, da se razjasnijo vsa relevantna dejstva, se mora predhodno seznaniti s primerom (običajno na podlagi pripravljalnih vlog), s tem pa si neizogibno izoblikuje delovne hipoteze o dejstvih, ki so predmet dokazovanja, kar spremlja tveganje, da bo bolj odprt za informacije, ki njegovo hipotezo podpirajo, kot za informacije, ki ji nasprotujejo. Izkušeni sodniki naj bi se teh mehanizmov bolje zavedali, njihovega vpliva pa vendarle ni mogoče popolnoma izključiti.⁶⁸ Med najpogostejšimi kognitivnimi napakami, ki vodijo do napačnih zaključkov, se izpostavljajo tudi razpoložljivost (availability; vzorec, ki je osebi poznan, se zdi bolj verjeten, ne glede na njegovo dejansko pojavnost v realnem svetu), sidranje (anchoring; oseba izhaja iz začetne vrednosti, od katere nato nekoliko odstopi, vendar ne dovolj, da bi se končna vrednost ujemala z realnostjo; če je izhodišča vrednost višja, bo višja tudi končna vrednost, npr. pri določanju višine odškodnine) ali retroaktivna pristranskost (hindsight bias; oseba preceni predvidljivost preteklih dogodkov, ko pridobi dostop do novih informacij, npr. pri ocenjevanju, ali je toženec zadostil standardu skrbnosti, ko so že znane negativne posledice njegovega ravnanja).⁶⁹

Vprašanje zanesljivosti dokaznega gradiva je inherentno obravnava vseh vrst dokaznih sredstev (npr. klasičnih listin, ki so morda ponarejene oz. vsebujejo neresnične informacije, elektronskih dokazov, ki so morda digitalno zmanipulirani, idr.), vendar postane še posebej pereče pri dokazovanju s pričami, kjer so prav dejavniki človeške kognicije tisti, ki vodijo do ponavljajočih se zmotnih ugotovitev. V Združenem kraljestvu je bil po več primerih krivih obsodb leta 1976 pripravljen odmevni in za razpravo o pasteh dokazovanja s pričami še vedno relevanten *Devlin Report*.⁷⁰ Poročilo se je osredotočilo na vprašanje zanesljivosti dokaza s prepoznavo

⁶⁶ Za več o tovrstnih tveganjih, ki izhajajo iz posebnosti porotnega sojenja, gl. npr. Dufrainmont, 2008, str. 214–215.

⁶⁷ Steblay et al., 2006, str. 469–492; Saks in Spellman, 2016, str. 19, 85 in nasl.

⁶⁸ Damaška, 1975, str. 1092; Saks in Spellman, 2016, 50–55; Stajanko, 2015, str. 193–195.

⁶⁹ Tversky in Kahneman, 1974, str. 1124–1131; McEwan, 2003, str. 40–42; Stajanko, 2015, str. 194–195.

⁷⁰ Devlin Committee Report Report of the Committee on Evidence of Identification in Criminal Cases, 1976 Cmd 338 - 1997, 134/135, 42.

(evidence of identification), pri katerem mora priča storilca prepoznati na fotografijah, v vrsti/paradi, v dvorani ipd., in izpostavilo ugotovitev, da je verjetnost krive obsodbe še posebej visoka prav v primerih, ki temeljijo izključno ali pretežno na tovrstnem dokazu. V obdobju tridesetih let med 1945 in 1974, na katera se nanaša poročilo, je odbor zasledil skoraj 125 primerov, v katerih je obsodba temeljila na prepoznavi in je bila kasneje razveljavljena.⁷¹ Napačna prepoznavna storilca se med glavnimi razlogi za krive obsodbe navaja tudi v ZDA, kjer naj bi pojavnost krivih obsodb predstavljala med 0,5 in 5 % vseh primerov, kar pomeni več tisoč obsodb na leto.⁷² Na verodostojnost prič vplivajo subjektivne okoliščine (splošno kulturno in vzgojno ozadje priče, stopnja zmožnosti pojmovanja dogodka, ki ga je priča zaznala, brezhibno funkcioniranje čutil, spomin priče, zmožnost reprodukcije in volja govoriti resnico) in objektivne okoliščine (oddaljenost priče od dogodka, osvetlitev, temperatura, čas, ki je potekel od zaznavanja do izpovedi, itd.).⁷³ Do pomanjkljivosti in napak lahko pride na več nivojih: pri samem zaznavanju dogodka, pri shranjevanju spomina in naknadnem priklicu spomina, pa tudi pri ocenjevanju verodostojnosti pričanja na strani odločevalca.⁷⁴

Empirično izkazane pomanjkljivosti se odražajo tudi v doktrinarnih pomislekih o razumevanju materialne resnice v okviru korespondenčne teorije. *Zobec*⁷⁵ na primer opozarja, da ima lahko spoznavajoči subjekt zgolj sebi lastno (tj. subjektivno) predstavo o objektivni stvarnosti, pri čemer so možnosti za izkrivljanje še povečane zaradi večjega števila spoznavajočih subjektov v pravnem postopku, zaradi nenatančnosti jezikovnega izražanja (oz. » /.../ semantične nenatančnosti besed, ki nimajo vgrajenih nespremenljivih pomenov oz. dojemljivih bistev (intelegibilnih esenc)«) ter zaradi dejstva, da dejanska podlaga sodbe temelji zgolj na pravno relevantnih dejstvih in torej ni enaka življenjskemu primeru kot čisti, nenormativni stvarnosti. *Pavčnik*⁷⁶ izpostavlja nezanesljivost dokaznega gradiva, ki služi kot

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228523/0338.pdf (obiskano: 3. 7. 2025).

⁷¹ Izstopajo npr. sledeči primeri: Adolf Beck je bil v letih 1896 in 1904 v ločenih primerih kar dvakrat po krivem obsojen zaradi goljufije in je več let preživel v zaporu, ko ga je napačno prepoznalo kar petnajst ženskih prič – prvič enajst in drugič štiri. Luke Dougherty je bil leta 1972 po krivem obsojen zaradi tatvine na podlagi pričanja dveh prič, zaposlenih v trgovini, kjer se je tatvina zgodila. Priči sta ga prepoznali na policijskih fotografijah, čeprav je bil v času tatvine na avtobusnem izletu s petdesetimi drugimi osebami. V zaporu je preživel več mesecev, preden je bila njegova obsodba razveljavljena. Laszlo Virag je v zaporu preživel skoraj pet let, ko ga je leta 1969 skupno osem prič (vključno s petimi policisti) napačno prepoznalo kot osebo, ki je kradla parkomate in med aretacijo napadla policiste. Gl. tudi Dennis, 2013, str. 261–262.

⁷² Gl. podatke in dodatne vire na: <https://innocenceproject.org/research-resources/> (obiskano: 3. 7. 2025).

⁷³ Juhart, 1961, str. 384; Zobec v Ude in Galič (ur.), 2006, str. 436.

⁷⁴ Dennis, 2013, str. 264 in nasl.; Simmons, 2006, str. 1030.

⁷⁵ Zobec v Ude in Galič (ur.), 2006, str. 328–329.

⁷⁶ Pavčnik, 2012, str. 1407–1416.

podlaga za ustvarjanje predstave o dejstvih; ker je lahko nezanesljiv že sam dokaz (denimo kadar stranka s svojimi besedami izpoveduje svoj spomin in videnja, pri čemer je lahko zelo subjektivna), nato pa ga subjektivno dojema in ocenjuje še sodnik, bi lahko govorili celo o dvojni nezanesljivosti. Tako ugotovljena dejstva bi težko imenovali objektivna resničnost. *Juhart*⁷⁷ med dejavniki, ki vplivajo na stopnjo skladnosti predstave z dejstvi, navaja predmet zaznavanja, časovno oddaljenost in morebitne spremembe, nepopolnost človeka kot opazovalca, nepopolnost sredstev opazovanja, možnost zmote in pomanjkanje strokovnega znanja. V hrvaški literaturi *Uzelac*⁷⁸ podobno opozarja, da korespondenčni koncept materialne resnice postavlja nedosegljivo zahtevo, naj dejanska podlaga, iz katere izhaja sodniška odločitev, ne bo zaznamovana z osebnimi in vrednostnimi stališči, prepričanji in sposobnostmi sodnika. V resnici je ves postopek ugotavljanja resnice prežet s subjektivnostjo. Dve različni priči le redko podata enako različico poročila o dogodkih, sodnik že po definiciji ne more neposredno spoznati vseh dejstev, ki jih preiskuje (ne more biti hkrati priča v lastni zadevi), dokazna sredstva kot medij prenosa informacij so podvržena komunikacijskemu šumu, vsako posredovano sporočilo se lomi in popači, najprej skozi optiko svojega pošiljatelja, nato pa še prejemnika, itd. Avtorji so si torej enotni, da je težko oz. kar nemogoče doseči popolno ujemanje med subjektivno sliko in objektivno stvarnostjo, ki ga sicer zahteva pojmovanje materialne resnice po teoriji korespondence.⁷⁹

6 Metodološki izzivi teorije korespondence

Druge pomembnejše kritike označujejo teorijo korespondence za izrazito definicijsko teorijo resnice, ki sicer pojasnjuje, kaj resnica je, ne daje pa odgovora, kako do resnice priti. Ne ponuja torej metode za doseganje resničnostnega spoznanja, temveč zgolj napotuje na vsebinsko prazno argumentacijo (tj. trditev je resnična, ker se ujema z objektivno stvarnostjo). Ker znotraj teorije korespondence ne obstaja noben kriterij, ki bi omogočal preverjanje skladnosti predstav z objektivno stvarnostjo, tudi pritožbeno sodišče ne more soditi o (ne)pravilnosti ugotovljenega dejanskega stanja v sodbi, ki je izraz subjektivnih predstav sodišča prve stopnje, pač pa lahko preveri zgolj metodo, s katero je slednje prišlo do svojih zaključkov in argumentov, s katerimi je te zaključke obrazložilo.⁸⁰ Pojavljajo se tudi

⁷⁷ Juhart, 1961, str. 53.

⁷⁸ Uzelac, 1992, str. 422.

⁷⁹ Gl. tudi Drnovšek, 2022, str. 43.

⁸⁰ Uzelac, 1992, str. 429; Zobec v Ude in Galič (ur.), 2006, str. 328–329.

postmodernistične kritike, ki zastopajo ekstremno relativistično stališče glede ločitve jezika od zunanje stvarnosti, iz katerega izhaja, da resničnost ne obstaja izven samih izjav in lingvističnih konceptov; konstruktivistične kritike, ki trdijo, da je stvarnost družbeni konstrukt, kar postavlja pod vprašaj njeno objektivnost; kritike, ki izpostavljajo vprašanje različnih pogledov na to, kaj šteje za objektivno vedenje (za razliko od stališča neke družbene skupine); ter kritike, ki opozarjajo na nevarnost brisanja mej med resničnostjo in zgolj uspešno utemeljitvijo odločitve.⁸¹

Zaradi pomislekov, povezanih s teorijo korespondence, se v sodobni literaturi pojavljajo pobude v smeri drugačne opredelitve in razumevanja koncepta materialne resnice, ki se osredotoča predvsem na ustrezno metodo in postopek. V slovenski literaturi na primer *Zobec*⁸² zagovarja prehod h kriteriološkim teorijam. Meni, da so za ugotavljanje resnice v civilnem postopku pomembnejši njeni kriteriji kot pa vsebina – slednja bo pravilna le, če bodo spoštovani in izpolnjeni vsi kriteriji. Pravila civilnega postopka, ki privedejo do dejanske podlage sodne odločbe, vključujejo načelo kontradiktornosti, načelo proste dokazne ocene, razpravno načelo, določbe o zbiranju dokaznega gradiva in druge določbe dokaznega prava (tudi npr. prekluzijo glede navajanja dejstev in predlaganja dokazov) ter celotno mrežo procesnih jamstev. Sodobni civilni postopek se giblje od preiskovalnega proti spodbujevalnemu in vse bolj dobiva značilnosti s kriteriji Habermasove »idealne govorne situacije« navdahnjenega diskurza (enake možnosti za vse udeležence diskurza, svoboda govora, odsotnost privilegijev, resnicoljubnost in svoboda brez prisile), v katerem bo uspel tisti, ki bo z racionalno izpeljanimi argumenti prepričal diskusijske partnerje (bodisi nasprotno stranko, ki zato ne bo vložila pravnega sredstva, bodisi višje sodišče, ki bo pravno sredstvo zavrnilo). Podobni pomisleki se pojavljajo v hrvaški literaturi, kjer na primer *Ljubanović*⁸³ meni, da materialne resnice ne bi smeli enačiti s popolnim ujemanjem med subjektivno sliko in objektivno stvarnostjo, pač pa bi se morali osredotočati na metode delovanja, ki privedejo do resnične (pravilne) ugotovitve dejanskega stanja, na podlagi katerega je legitimno utemeljiti odločitev državnega organa. Pri tem je treba slediti postopku, v katerem načeloma ni pravil, ki bi ovirala iskanje resnice (razen določenih izjem, ker materialna resnica vendarle ne more biti neomejena). Bistvo vidi prav v nesprejemanju postopkovnih pravil, ki bi oteževala spoznavanje resnice – od tod tudi poimenovanje materialna (neformalna)

⁸¹ Več o tem Damaška, 1998, str. 290–296; Twining, 2006, str. 99 in nasl.

⁸² Zobec v Ude in Galič (ur.), 2006, str. 329–330.

⁸³ Ljubanović, 2019, str. 664.

resnica. Tudi *Triva* in *Dika*⁸⁴ opozarjata na nujnost formalnih okvirjev za delovanje sodišča pri presoji dokazov, ki jih mora postaviti zakonodajalec (čeprav lahko znotraj teh okvirjev sodnik nato prosto izbere delovno metodo, ki je v konkretni situaciji najustreznejša), *Uzelac*⁸⁵ pa izpostavlja pomen kriterijev v sodnem postopku, ki zagotavljajo racionalno in s tem objektivno odločitev o resničnosti ali neresničnosti zatrjevanih dejstev. V pravni teoriji sta torej opazna premik k pomenu ustrezne metode in kriterijev pri ugotavljanju resnice ter manjša osredotočenost na njeno vsebino.⁸⁶

V slovenskem (in njemu sorodnih pravnih redih) se je kot prava metoda, ki naj bi pripeljala do materialne resnice, uveljavila prosta dokazna ocena.⁸⁷ ZPP v 8. členu z zahtevo po odločanju po lastnem prepričanju na podlagi vestne in skrbne presoje vsakega dokaza posebej in vseh dokazov skupaj ter na podlagi uspeha celotnega postopka (načelo proste presoje dokazov) začrtuje formalni okvir proste dokazne ocene, sicer pa mora sodnik v vsakem posameznem primeru sam izoblikovati vsebino svoje argumentacije. Pri tem se njegova svoboda pri presoji dokazov nanaša samo na svobodo od formalnih, zakonskih dokaznih pravil, ne pa tudi od splošnih zakonov logike, psihologije, znanosti in izkušenj. Sodnikova argumentacija ne sme biti samovoljna, temveč mora biti racionalno in objektivno sprejemljiva ter ustrezati miselnim procesom razumnega in preudarnega človeka.⁸⁸ Čeprav je presoja dokazov, ki temelji na notranjem prepričanju sodnika, neizogibno subjektivna, je hkrati podvržena zahtevi po utemeljenosti in obrazloženosti odločitve, pa tudi kontroli s strani strank in višjega sodišča, s čimer se zagotavljata njena racionalnost in objektiviziranost.⁸⁹

7 Zaključek

Vpogled v zgodovinski razvoj civilnega pravnega postopka potrjuje tezo, da je teža, ki jo pripisujemo materialni resnici, odvisna od zasnove postopka kot takega – in širše – od družbenih danosti vsakokratnega obdobja. S tem sva potrdila tezo, da je materialna resnica historična kategorija civilnega pravnega postopka. Po drugi strani je treba poudariti, da drugačna koncipiranja resnice niso sama po sebi

⁸⁴ Triva in Dika, 2004, str. 162–163.

⁸⁵ Uzelac, 1992, str. 430.

⁸⁶ Gl. tudi Drnovšek, 2022, str. 44.

⁸⁷ Tako tudi Sladič in Uzelac v Rijavec, Keresteš in Ivanc (ur.), 2016, str. 107 in nasl.

⁸⁸ Gl. Juhart, 1961, str. 61; Zobec v Ude in Galič (ur.), 2005, str. 94–95; Triva in Dika, 2004, str. 166.

⁸⁹ Triva in Dika, 2004, str. 166.

namenjena izključevanju materialne resnice. Včasih so le odraz (tehnične ali ekonomične) nezmožnosti ugotavljanja materialne resnice. Gotovo se namreč v vsakem zgodovinskem obdobju predpostavlja, da odločitev sodišča temelji na resnici. To mora veljati tudi (ali toliko bolj) za primitivni postopek zgodnjega srednjega veka, saj se (družbeni) mir, učinkoviteje zagotavlja, če stranki (in družba) smatrata, da je odločitev pravilna (resnica v tem pogledu legitimizira odločbo). Sledeč zgodovinskemu razvoju je opaziti, da sta iracionalni dokazni postopek in formalno resnico sčasoma izpodrinila racionalni dokazni postopek in materialna resnica. Splošnih razvojnih tendenc v nasprotni smeri, vsaj v kontinentalnem pravu, ne beležimo. Iz tega razloga je zaključiti, da je materialna resnica evolucijsko naprednejša koncepcija resnice, kar gre vzročno povezovati z družbenim (in tehnološkim) razvojem. Prav postopni družbeni razvoj je privedel v stanje, kjer si konkurirata socialni in liberalni koncept civilnega pravnega postopka, s tem pa večji in manjši pomen načela materialne resnice (predvsem na podlagi aktivnega sodnika v postopku). Le stežka si je mogoče danes osmisлити pravní postopek, ki bi ga puristično sanirali prvin izbranega koncepta, saj so bili takšni sistemi zgodovinsko preizkušeni in zavrnjeni. Tako je na eni strani mogoče zavrniti sprejemljivost čistega liberalnega koncepta, ki je prevladoval v obdobju po recepciji rimsko-kanonskega postopka, kjer je resnica stvar strank, in sicer zaradi razumevanja, da moderna država izpolnjuje družbene funkcije, med katere spada tudi odločanje v sporih med zasebniki. Po drugi strani je mogoče zavrniti inkvizitorni pravní postopek, ki se pojavi v času razsvetljenega absolutizma, kjer spor med strankama skoraj v celoti postane stvar državne intervencije. Čeprav se je v tem postopku materialna resnica ugotavljala po uradni dolžnosti in z inkvizitornimi pooblastili, se je ta postopek izjalovil, ker cilj ugotavljanja materialne resnice ne more prevladati nad zasebnopravno naravo spora, s tem pa ne nad načelom dispozitivnosti in razpravnim načelom. Ugotavljanje materialne resnice je cilj modernega postopka, ki pa ga ne moremo oddeliti od drugih ciljev ali ga postulirati kot cilj sam po sebi. Nahaja se v občutljivem ravnovesju med zasebnopravnimi in javnopravnimi cilji civilnega pravnega postopka. Težavam v točni opredelitve teže, ki jo v postopku nosi načelo materialne resnice, nenazadnje botruje okoliščina, da same materialne resnice ni mogoče točno spoznati.

Odločanje, ki temelji na nepopolnih predstavah in nezadostnih dokazih, neizogibno poteka v okoliščinah negotovosti. V okviru sodnega postopka si je treba prizadevati odpraviti oz. preprečiti s tem povezane napake, vendar se nazadnje ni mogoče izogniti dejstvu, da odločitev v praksi ne more temeljiti na popolnem ujemanju med

sedanjim védenjem in preteklimi dogodki. Da je lahko sodni postopek – ki ne le dopušča, ampak celo predpostavlja možnost nepravilno ugotovljenega dejanskega stanja – kljub temu legitimen, mora potekati v skladu s primernimi standardi.⁹⁰ Ugotovitev, da ne moremo doseči absolutnega spoznanja in univerzalnega konsenza glede resničnosti zatrjevanih dejstev, namreč ne pomeni, da je vsaka metoda iskanja resnice enako dobra. Pomembno je, da se zakonodajalec in odločevalci zavedajo pomanjkljivosti uveljavljene dokazne teorije in jih naslovijo z ustreznimi pravnimi ukrepi.⁹¹ To nekoliko lajša dejstvo, da so napake v odločanju in ugotavljanju dejstev v veliki meri sistematične in kot takšne vsaj do neke mere tudi predvidljive. Zakonodajalec mora predvsem predvideti verjetnost, da bo določena vrsta dokazov vplivala na odločevalca, nato pa v primeru pričakovanih napak vzpostaviti ustrezno dokazno pravilo (najpogostejše pravilo o izključitvi dokaza), ki bo služilo iskanju materialne resnice.⁹² Kot ključni nalogi dokaznega prava se v tej zvezi poudarjata pravilna ocena tveganja za nastanek napak pri presoji dokazov in ustrezna razporeditev tveganja med stranke postopka na podlagi politično-moralnih kriterijev. Tej funkciji služijo pravila in načela, ki določajo verjetnostno mejo za izpeljavo dejanskih ugotovitev v pogojih negotovosti (tj. dokazni standardi, dokazno breme in pravne domneve), ter pravila, ki obvladujejo težo dokazne podlage, na kateri odločevalec utemeljuje svojo oceno verjetnosti (tj. pravila, ki urejajo izključitev dokazov).⁹³ Sodobni modeli iskanja resnice prav zato posvečajo posebno pozornost metodam in postopkom, ki bi čim bolj zmanjšali možnosti za napake oz. bi tveganje za te napake pravično porazdelili.

Literatura

- Abolonin, V., Abolonin, G. v Rhee, C.H. van, Uzelac, A. (2012) *Truth and Efficiency in Civil Litigation* (Cambridge: Intersentia).
- Berkvens, A. M. J. A. v Rhee, C.H. van (2010) *Within a Reasonable Time: The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation* (Berlin: Duncker & Humblot).
- Caenegem, R. C. (1973) *History of European Civil Procedure* (Tübingen: J. C. B. Mohr; The Hague, Paris, Mouton, New York: Oceana Publications Inc).
- Chase, O. G. (1997) Some Observations on the Cultural Dimension in Civil Procedure Reform. *American Journal of Comparative Law*, 45(4), strani 861–870.
- Damaška, M. (1975) *Presentation of Evidence and Factfinding Precision*. *University of Pennsylvania Law Review*, 123(5), strani 1083–1106.
- Damaška, M. (1986) *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process* (New Haven, London: Yale University Press).

⁹⁰ Tako npr. Stein, 2005, str. 39; Dennis, 2013, str. 4, 121–122; Jackson in Doran v Patterson (ur.), 2010, str. 178.

⁹¹ Jackson in Doran v Patterson (ur.), 2010, str. 183; Kaplan, 1968, str. 1071.

⁹² Saks in Spellman, 2016, str. 2–7 in 20.

⁹³ Stein, 2005, str. 64 in 133–134.

- Damaška, M. (1998) Truth in Adjudication. *Hastings Law Journal*, 49(2), strani 289–308.
- Dennis, I. H. (2013) *The Law of Evidence*, 5th ed. (London: Sweet & Maxwell).
- Dežman, Z., Erbežnik, A. (2003) *Kazensko procesno pravo Republike Slovenije* (Ljubljana: GV založba).
- Drnovšek, K. (2022) Dopustnost protipravno pridobljenih dokazov v pravnem postopku: doktorska disertacija (Maribor: Pravna fakulteta Univerze v Mariboru).
- Dufraimont, L. (2008) Evidence Law and the Jury: A Reassessment. *McGill Law Journal*, 53(2), strani 199–242.
- Domingo, R. (2018) *Roman Law: An Introduction* (London, New York: Routledge).
- Galič, A. v Ude, L., Galič, A. (2005) *Pravdni postopek: zakon s komentarjem*, 1. knjiga (Ljubljana: Uradni list, GV Založba).
- Galič, A., Wedam Lukić, D. v Ude, L., Galič, A. (2005) *Pravdni postopek: zakon s komentarjem*, 1. knjiga (Ljubljana: Uradni list, GV Založba).
- Habscheid, W. J. (1984) The fundamental principles of the law of civil procedure. *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 17, strani 1–25.
- Hicklin, A. (2020) The scabini in historiographical perspective. *History Compass*, 18(10), strani 1–11.
- Ho, H. L. (2008) *A Philosophy of Evidence Law: Justice in the Search for Truth* (New York: Oxford University Press).
- Jackson, J., Doran, S. v Patterson, D. (2010) *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, 2nd ed. (Oxford: Wiley-Blackwell).
- Jelinek, W. v Habscheid, W. J. (1991) *Das deutsche Zivilprozessrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen* (Bielefeld: Gieseking Verlag).
- Juhart, J. (1961) *Civilno procesno pravo FLR Jugoslavije* (Ljubljana: Univerzitetna založba).
- Kaplan, J. (1968) Decision Theory and the Factfinding Process. *Stanford Law Review*, 20(6), strani 1065–1092.
- Kengyel, M., Czoboly, G. v Uzelac, A. (2014) *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems* (Heidelberg: Springer).
- Klakočar-Zupančič, U. (2022) Sodni dvoboj - ko namesto sodišča odloči Bog. *Pravna praksa*, 5, strani 12–14.
- Klein, F., Engel, F. (1927) *Der Zivilprozess Oesterreichs* (Mannheim: Bensheimer verlag).
- Koller, C. v Uzelac, A. (2014) *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems* (Heidelberg: Springer).
- Korošec, V. (1967) *Rimsko pravo: 1. del* (Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani).
- Ljubanović, B. (2019) The Principle of Material Truth and Administrative Procedure. *Croatian and Comparative Public Administration*, 19(4), strani 659–676.
- McEwan, J. (2003) *The Verdict of the Court: Passing Judgment in Law and Psychology* (Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing).
- Nicolson, D. (1994) Truth, Reason and Justice: Epistemology and Politics in Evidence Discourse. *The Modern Law Review*, 57(5), strani 726–744.
- Nunes, D. (2015) What is left of Klein? Procedural reforms: statism or privatism? For a co-participative model on the new Brazilian CPC. *Civil Procedure Review*, 6(3), strani 35–52.
- Oberhammer, P. v Dahlberg, M. (2019) *Law and society* (Uppsala: Iustus forlag).
- Pavčnik, T. (2012) Dokazni standardi. *Podjetje in delo*, 6–7, strani 1407–1416.
- Poznić, B. (1962) *Građansko procesno pravo* (Beograd: Savremena administracija).
- Poznić, B. (1978) *Građansko procesno pravo* (Beograd: Savremena administracija).
- Rechberger, W. H. (2008) Die Ideen Franz Kleins und ihre Bedeutung für die Entwicklung des Zivilprozessrechts in Europa. *Ritsumeikan law review*, 25, strani 101–110.
- Rhee, C.H. van v Rhee, C.H. van (2008) *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation* (Antwerpen: Intersentia).
- Saks, M. J., Spellman, B. A. (2016) *The Psychological Foundations of Evidence Law* (New York: New York University Press).
- Sarti, L. (2016) Frankish Romanness and Charlemagne's Empire. *Speculum*, 91(4), strani 1040–1058.

- Simmons, R. (2006) *Conquering the Province of the Jury: Expert Testimony and the Professionalization of Fact-Finding*. University of Cincinnati Law Review, 74(3), strani 1013–1066.
- Sladič, J., Uzelac, A. v V. Rijavec, V., Keresteš, T., Ivanc, T. (2016). *Dimensions of Evidence in European Civil Procedure* (Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International BV).
- Stajanko, J. (2015) Teža iracionalnega v procesu sodniškega odločanja: kognitivne pristranskosti in mehanizmi zasledovanja fikcije razumskosti prava. *LeXonomica*, 7(2), strani 189–204.
- Stawarska-Rippel, A. (2013) Public elements in civil proceedings: Evolution vs. Revolution. *Sudia Iuridica Lublinensia*, 19, strani 297–307.
- Stebly, N., Hosch, H. M., Culhane, S. E., McWethy, A. (2006) The Impact on Juror Verdicts of Judicial Instruction to Disregard Inadmissible Evidence: A Meta-Analysis. *Law and Human Behavior*, 30(4), strani 469–492.
- Stein, A. (2005) *Foundations of Evidence Law* (New York: Oxford University Press).
- Števec M., Ivančo, M. (2017) The Conception of Civil Procedure in the Slovak Republic, *Juridical Tribune – Tribuna Juridica*, 7, strani 119–135.
- Triva, S. (1978) *Građansko parnično procesno pravo* (Zagreb: Narodne novine).
- Triva, S., Dika, M. (2004) *Građansko parnično procesno pravo* (Zagreb: Narodne novine).
- Tversky, A., Kahneman, D. (1973) Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology*, 5(2), strani 207–232.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974) Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185(4157), strani 1124–1131.
- Twining, W. (2006) *Rethinking Evidence: Exploratory Essays*. 2nd ed. (New York: Cambridge University Press).
- Ude, L. (1999) Zakon o pravdnem postopku z uvodnimi pojasnili prof. dr. Lojzeta Udeja in stvarnim kazalom dr. Aleša Galiča (Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije).
- Ude, L. v Ude, L., Galič, A. (2005) *Pravdni postopek: zakon s komentarjem*, 1. knjiga (Ljubljana: Uradni list, GV Založba).
- Ude, L. (2017) *Civilno procesno pravo*, 2. Natis (Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije).
- Uzelac, A. (1992) Materijalna istina – iskiviljeno ogledalo jedne teorije istine u sudskom postupku. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 42(4), strani 419–432.
- Uzelac, A. v Uzelac, A. (2014) *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems* (Heidelberg: Springer).
- Vilfan, S. (1996) *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana: Slovenska matica).
- Zobec, J. v Ude, L., Galič, A. (2005) *Pravdni postopek: zakon s komentarjem*, 1. knjiga (Ljubljana: Uradni list, GV Založba).
- Zobec, J. v Ude, L., Galič, A. (2006) *Pravdni postopek: zakon s komentarjem*, 2. knjiga (Ljubljana: Uradni list, GV Založba).

Summary

The principle of material truth is closely linked to the idea that judicial decisions should be based on facts that best correspond to objective reality. Anecdotaly, lawyers would consider this notion to be a truism, however, a detailed inquiry into the historical development of civil procedure and evidence law disproves such views even in contemporary theoretical frameworks. The present contribution examines the approach to material truth in a historical context, aiming to assess whether it may be considered an ahistorical (and thus immanent) principle in continental civil procedure. The second part discusses the role of material truth in modern civil procedure (with an emphasis on the Slovenian Civil Procedure Act) and its relationship to other fundamental principles. Finally, it addresses the epistemological and methodological challenges posed by the correspondence theory and considers the implications of acknowledging that material truth cannot be regarded as absolute.

From a historical perspective, continental civil procedures have developed gradually, with intermittent periods of regression towards irrational evidence law and formal truth. However, the general observable trend is directed towards material truth as a paramount (but not chief) principle of civil litigation. Material truth appears to be the evolutionary pinnacle of the conception of truth as postulated in legal theory and its position among the goals of civil litigation seems to have settled. Historical experiments, specifically those of the Prussian state, involving inquisitorial powers of the civil court, have been refuted, since they encroach upon other fundamental principles of civil procedure (party disposition). More nuanced approaches, such as those of communist or socialist states positing material (or objective) truth as a chief goal of civil procedure, cannot be said to have been definitively disproven. However, after the dissolution of the Iron Curtain and with the deletion of the goal of fully establishing the material truth in these legislations, little difference is observable. Such statements are rather symbolic, because material truth needs to be balanced against other principles of civil litigation. The present contribution argues that striking said balance comes down to how much a given legislation incorporates wider societal goals in civil litigation. This idea was proposed by Franz Klein two centuries ago and still seems to hold true.

The principle of material truth is not explicitly codified in the Slovenian Civil Procedure Act as a fundamental procedural principle; however, its importance is reflected in numerous procedural rules and other principles, such as the free assessment of evidence, the hearing of both parties, the duty to testify, and others. A substantively correct decision, which is based on accurately established facts and the correct application of substantive and procedural law, remains the ideal outcome of judicial adjudication. However, even though the principle of material truth continues to be one of the most important principles in Slovenian civil litigation, it cannot serve as its absolute goal. The ultimate aim of modern civil procedure is the resolution of civil disputes, which is why material truth must be balanced against other fundamental principles, such as the principle of party disposition, procedural economy and legal certainty, which may limit or even override the search for truth.

The most widely accepted theory of truth in civil law doctrine is the correspondence theory, which defines truth as the perfect alignment between the subjective mental representation of facts and the objective reality. Past events or present states occur and exist independently of human observation, and true statements correspond to those facts. The principle of material truth requires the court to construct a subjective image of legally relevant facts that matches objective reality as closely as possible. However, due to significant epistemological and cognitive challenges facing the fact-finding procedure – especially the unreliability of evidence and the inherent imperfections of human perception and memory – a perfect correspondence remains virtually unattainable. In light of these concerns, alternative perspectives are advocating for a more methodologically focused understanding of truth in legal proceedings, rather than viewing it as an absolute or even attainable ideal. The legitimacy of fact-finding does not need to be based on achieving the perfect correspondence of subjective observations with reality, but instead on a fair, rational and rule-based procedure, where the truth is pursued through proper methods and standards.

